

Nr. 11 - april 2001

* Stichting Heemkunde Heer *

't Äörke is een uitgave onder verantwoordelijkheid van:
Stichting Heemkunde Heer.

Registratie-nummer K.v.K.: 14.058.332

Postbank 807 33 90

Bankrek.: 89.66.34.248 (SNS)

Bestuur der Stichting:

Voorzitter: **W. Eggen** tel. 043 - 361 24 05
Secretaris: **P. Wetzels** tel. 043 - 321 92 37
Penningmeester: **G. Kickken** tel. 043 - 362 34 89

Redactie 't Äörke:

G. Eggen tel. 043 - 356 07 21
P. Wetzels tel. 043 - 321 92 37
G. Wijts tel. 043 - 361 12 24

Redactie-adres: Hoogveerlinxstraat 113, 6211 AP Maastricht.

't Äörke verschijnt 4 x per jaar, en wel in de maanden januari,
april, juli en oktober.

Abonnementen:

f. 20,— per jaar bij vooruitbetaling te voldoen.

Losse nummers - voor zover beschikbaar - f. 6,—

N.B. Bij verzending per post wordt de prijs verhoogd met portokosten, afhankelijk
van bestemming.

*Aan publicaties in 't Äörke, zoals hierboven omschreven, wordt uiterst zorgvuldig
aandacht besteed. De Stichting Heemkunde Heer, en/of individuele bestuursleden
der Stichting, en/of de redactie, en/of individuele leden der redactie, en/of individu-
ele publicisten van deze uitgave kan (kunnen) nimmer aansprakelijk gesteld worden
voor eventuele onjuistheden of omissies en de gevolgen daarvan.*

~ ISSN 1388 - 8471 ~

't Äörke 11 - april 2001

Inhoud:

Pag. Onderwerp:

Auteur(s):

- 1 Inhoudsopgave.
- 2 Van de redactie.
- 3 De vroegste kerken van Heer. *(Wiel Eggen)*
- 14 De ontwikkelingen van de middeleeuwse
kerk van Heer. *(Bèr Eggen)*
- 25 Aantekeningen van Pastoor Rutten
(deel 11 - slot) *(Ger Eggen)*
- 28 Pentekening van de kerk van Heer uit 1884

Van de redactie.

Dit Aörke nummer 11 bevat een drietal artikelen. Voor het grootste gedeelte wordt het ingenomen door twee artikelen over de parochiekerk van Heer en haar voorgangers.

Wiel Eggen geeft in het eerste artikel een totaaloverzicht van de eerste kerkgebouwen en enkele bijzonderheden er rondom heen. De nadruk ligt op het gebouw na 1789 en de veranderingen van het kerkhof en de begraafplaats.

Bèr Eggen doet een poging tot reconstructie van de middeleeuwse (eerste ?) parochiekerk. Op basis van materiele overblijfselen en naar analogie van de kerkgebouwen in Zuid-Limburg reconstrueert hij grondoppervlak en opgaande bouw van de kerk(en) vóór 1788.

Het kerkgebouw zoals dat sinds 1905 naast de oude kerk van 1788 verrees, wordt in dit Aörke niet behandeld.

Hoewel de twee stukken op sommige punten overlappend en hier en daar met elkaar in tegenspraak zijn, heeft de redactie gemeend beide artikelen op te nemen, omdat ze discussie over de vroegste kerken in Heer stimuleren en elkaar aanvullen.

Bovendien wordt voor de eerste maal een degelijke plattegrond van de oudste kerken van Heer getoond.

Verder bevat dit Aörke het laatste deel van de aantekeningen van Pastoor Rutten.

De vroegste kerken van Heer.

(Wiel Eggen)

Heer moet reeds sinds onheuglijke tijden een parochie gehad hebben. De ligging vlakbij de vroeg katholieke plaats Maastricht kan tot geen andere conclusie leiden. Stichtingsdatum van de parochie en de naam van de eerste pastoor zijn echter niet overgeleverd. De heerlijkheid Heer was een oude bezitting van het bisdom Tongeren. Zij werd overgedragen aan het bisdom Maastricht toen de bisschoppelijke zetel van deze plaats naar Maasstad overgebracht werd in de 4e eeuw. Nadien bezat het Kapittel van St. Servaas de wereldlijke macht over het dorp, onder bescherming van de keizer en hertog van Brabant. Na de inname van de stad in 1632 maakten de Staten-Generaal aanspraak op de soevereiniteit van het dorp, maar het kapittel hield tot 1795 het bestuur alsook de lagere en hogere jurisdictie. Heer behoorde tot de 12 "Banken van St. Servaas" en werden bestuurd door een rijproost. Het kapittel bezat in Heer een kasteel, dat ook als gevangenis dienst deed en tegenwoordig bekend staat als De Burght. Uit de stichting in 1145 te Scharn van een vrouwenklooster van de orde van St. Augustinus door bisschop Henricus van Luik moeten we afleiden dat Heer reeds vroeg katholiek was. De naam "Heer" vinden we voor het eerst genoemd in een charter uit 1174 van keizer Frederik Barbarossa. In 1270 kreeg Heer rijksvrijheid, hetgeen nog werd bekrachtigd in 1632. De heerlijkheid en parochie Heer bestond uit de gehuchten Heer, Scharn, St. Antoniusbank te Bemelen en een stuk van Keer.

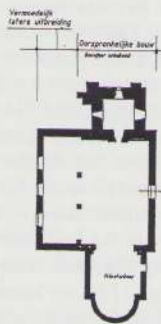
De oude kerk (1200 - 1788)

Het oudste kerkgebouw van Heer, waarvan thans nog slechts enkele gedeelten resten, was een pre-romaanse kerk. ⁽¹⁾

Ze bestond uit een schip met een smaller rondgesloten koor gericht op het oosten, en een vermoedelijk latere zijbeuk aan de zuidkant. De gehele kerk was ongeveer 25 meter lang en 12 meter breed. Aan de noordzijde lag de sacristie. De pastorie werd gebouwd onder pastoor

(1) In het hierna volgend artikel van Bèr Eggen wordt nader ingegaan op dit kerkgebouw (Redactie).

R.K. Kerk Heer voor 1788

Schaal 1:1
Gef. W. Eggen
Januari 1999

Grueninckx, die tussen 1586 en 1617 pastoor in Heer was. De kerk was door een deur verbonden met de keuken van de pastorie. De plaats van de deur is nog steeds te zien. De kerk werd aan de westzijde afgesloten door een losstaande oudere toren, vermoedelijk 10e eeuw. Het beleg van Maastricht in 1579 door de hertog van Parma moet aan deze kerk niet ongemerkt voorbij zijn gegaan. Nog in 1584 moest een stuk land verkocht worden om de beschadigingen te herstellen die enkele jaren eerder ontstaan waren. Vele jaren daarna gingen de herstelwerkzaamheden voort. Koor en sacristie zijn in het jaar 1600 nog door pastoor Grueninckx hersteld. De reparaties bleven aanhouden. Het archief van de parochie bevat een rekening uit 1613 van 3 gulden en 3 stuiver voor de uitgave van bier voor de personen die stenen voor de kerk hadden gehaald. Volgens de aantekeningen van pastoor Rutten was de kerk ook in 1662 in niet al te beste staat. Hij vermeldt dat op 28 februari van dat jaar de toren door een storm dreigde om te vallen en dat er grote schade aan het leien dak was toegebracht. Het kapittel van St. Servaas besloot op 10 juli 1752 de kerk bouwkundig te laten onderzoeken en kende 30 imperiales toe voor de reparaties. Later is ook de sacristie nog hersteld toen deze dreigde te vervallen tot een ruïne. Het geheel moet er niet rooskleurig hebben bijgestaan. Toch schijnt het kapittel nog met de gedachte gespeeld te hebben zelfs deze oude kerk te laten herstellen. Nog in 1785 volgt een rekening van 10 gulden voor een herstelonderzoek door architect Mathias Soiron.

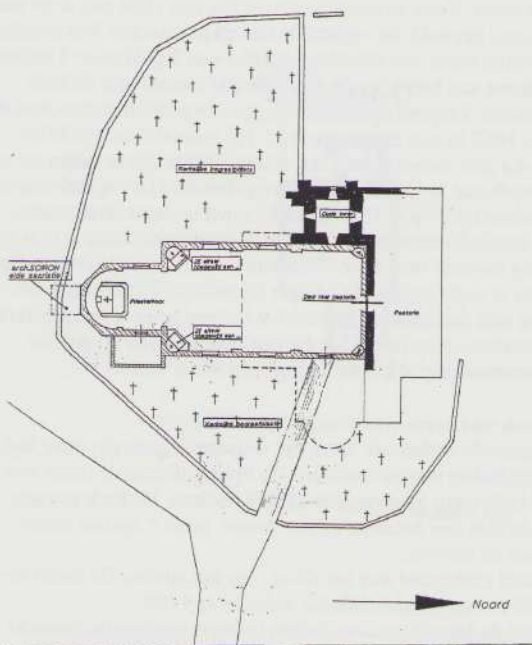
Nieuwe kerk naar een nieuw ontwerp (1788).

Uit het ingestelde onderzoek bleek dat restauratie geen zin meer had. De enige oplossing was nieuwbouw. De opdracht voor de bouw van de nieuwe kerk werd gegeven aan Mathias Soiron. De kerk zou niet meer gericht zijn met het koor op het oosten, maar "...op een ander plan maaken en drayen..".

De kerk werd gesitueerd met het altaar naar het zuiden. De bouw begon in 1788 en werd waarschijnlijk voltooid in 1789.

Aan de hand de tekeningen van Soiron is een reconstructie gemaakt hoe deze beide kerken gelegen hebben. Met de oude kerktoren als richtpunt is de oude en nieuwe situatie duidelijk te zien.

Situatie ná 1789

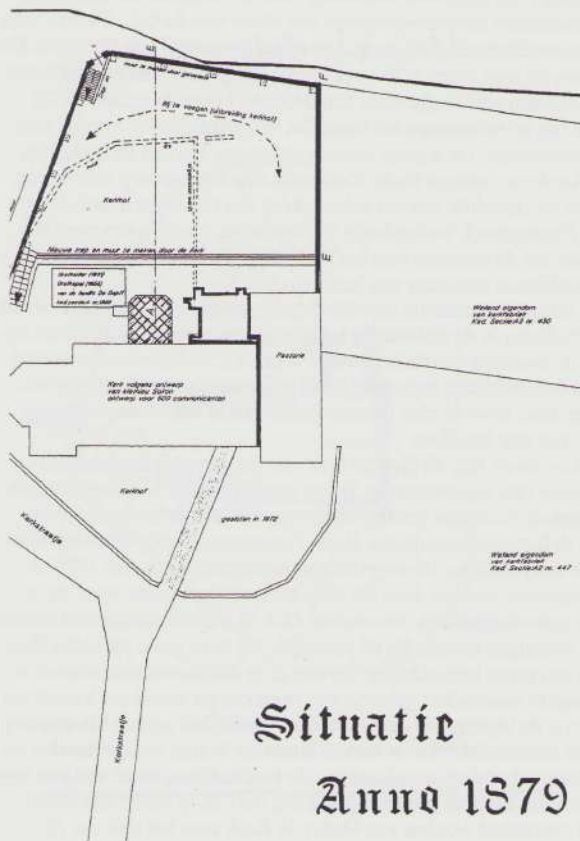

Ook is duidelijk hoe de pastorie na het tot stand komen van de nieuwe kerk haaks op de lengteas gesitueerd kwam te liggen. In de nieuwe kerk waren twee zijaltaren aanwezig. Aan de westkant het kerkship (de Maastrichtse kant) bevond zich een altaar van de O.L. Vrouw. Aan de tegenoverliggende kant stond een altaar toegewijd aan St. Anna. Het schip was 66 voet lang en 36 voet breed. Het geheel was voorzien van drie ramen aan elke lange zijde van de kerk. Tegen de muur van de pastorie lag op kolommen het koor, dat toegankelijk was via een trap uit de kerkruimte. De ingang voor de gelovigen lag aan de oostzijde; aan de kant van huidige Oude Kerkstraat. Op het ontwerp van Soiron staat aan de zuidzijde van het priesterkoor een ruimte gepland als sacristie. Plaatsgebrek verhinderde de uitvoering. Later is een sacristie gebouwd aan de oostkant van het kerkship. Te concluderen is dit uit de verschillende structuur van het metselwerk.

Als we terugkeren naar de bereikbaarheid van het gebouw, zien we dat de overledenen in de hof van de kerk begraven werden. Niet alleen op zij aan de oostkant van de kerk werd begraven, ook de westkant werd later tot begraafplaats ingericht. In de muur aan de westkant was een opening. Hier bevond zich waarschijnlijk een poortje waardoor men het kerkhof kon bereiken.

Tijdens de bouw van de nieuwe kerk was de parochie en gemeente Heer groter dan tegenwoordig. In het westen strekte de gemeente zich uit tot aan de buitenste vestingwerken van Wyck. In het noorden behoorde Scharn tot de parochie Heer. Ten oosten maakte het dorp Keer deel uit van parochie. De overledenen uit Keer moesten tot 1828 in Heer begraven worden, toen dit dorp bij Cadier gevoegd werd en er nieuwe parochiegrenzen ontstonden. Ook St. Antoniusbank met slechts enkele woningen hoorde bij de parochie. Bij deze grote parochie Heer hoorde een groot kerkgebouw, berekend op 600 communicanten. De kerkgangers konden het gebouw van twee kanten bereiken. Vanuit het oosten via de ingang aan de Kerkstraat. Vanuit het westen via een trap langs de binnenzijde van de kerkhofmuur en daarna via een bordes tot bij de toren. Aan de binnenkant van de kerkhofmuur moet wel een trap geweest zijn, want de grondslag was erg steil en er moest een grote hoogte overbrugd worden van Onder de Kerk naar het peil van de

nieuwe kerk. In 1872 besloot men het kerkhofgedeelte aan de oostkant te sluiten.

Situatie Anno 1879

*t Aörke no. 11 – pagina 8

Kerkmuur en kerkhof.

Ondanks de afstand van Keer aan Cadier bleef het aantal parochianen groeien. Ook de begraafplaats westelijk van de kerk raakte vol. Op kosten van de gemeente werd in 1879 een begin gemaakt met de uitbreiding. Om deze uitbreiding te realiseren diende de steile helling aan de westkant geëgaliseerd te worden. Een grote hoeveelheid grond werd afgegraven aan de zijde van de kerk en verplaatst naar de kant van de nieuw gebouwde kerkhofmuur. Zodoende ontstond een egalisering van het maaiveld. Ook in de nieuwe plannen volgde aan de binnenzijde van de nieuwe muur een trapopgang. (Zie tekening op pag. 8.)

In die dagen sprak men nog altijd van een kerkelijke begraafplaats. Gemeentelijke en kerkelijke begraafplaats vielen samen. Uit brieven is op te maken dat er wel gedachten hebben geleefd de kerkelijke begraafplaats ook in te richten voor niet-katholieken. Tot een uitwerking van dit plan kwam het echter niet, immers "...Heer heeft alleen maar Rooms-Katholieke inwoners, daarom is het niet nodig een ruimte in te richten voor niet-gedoopten".

Na de egalisering volgde de sloop van de bestaande muur om het oude kerkhof. Nog altijd bleven de niveauhoogten moeilijk te overbruggen. Als gevolg hiervan was een tweede trap noodzakelijk. Deze trap werd niet bekostigd door de gemeente, maar kwam voor rekening van de parochie. Hij sloot aan op een tweede nieuw gemetselde muur die als het ware een bordes vormde aan de westkant van kerk en pastorie. Dit bordes vormde ook het toegangsgebied voor de hier gelegen grafkelder tegen de westelijke muur van de kerk deze grafkelder aan te leggen. Meer dan twintig jaar later, in 1858, kreeg de familie De Dopff van pastoor Hoelen de toestemming op deze grafkelder een grafkapel te bouwen. Wekelijks kon in deze kapel de H. Mis gelezen worden voor de overledenen van de familie. Nog ten tijde van de instorting van de kerktoren in 1890 bestond deze kapel. Dit is op te maken op foto (zie pagin x) waarop de ingestorte kerktoren te zien is.

Jammer genoeg is tegenwoordig niet terug te vinden of de grafkelder nog bestaat en wanneer de kapel afgebroken is.

*t Aörke no. 11 – pagina 9

Instorting van de toren in 1890.

Tijdens een reparatie aan de contreforten (1) van de toren in het jaar 1890 stortte de oude kerktoeren plotseling in. En waren geen dodelijke slachtoffers te betreuren, wel een zwaar gewonde. Deze werd overgebracht naar huize St. Maarten in de onmiddellijke nabijheid van de kerk. Huize St. Maarten was een oud gebouw en lag naast de huidige kapelanie. Het werd in 1939 afgebroken en op dezelfde plaats verrees een nieuw groot winkelpand, dat thans in gebruik is als studentenhuisvesting. De wat oudere lezers weten nog dat hier destijds een zuivelwinkel was van de familie Janssen. Op de bovenverdieping woonde de familie Allard. De ingestorte kerktoeren werd niet meer herbouwd. Men plaatste een plat dak en later fungeerde de afgeknotte toren als kolenopslagplaats. Dit is af te leiden uit gesprekken met oudere dames die in het latere schoolgebouw onderwijs kregen en die bij straf in het kolenhok werden opgesloten. De oude ingang van onder de toren naar de kerk is nog steeds aanwezig. Ook is nog een mooie natuursteen vloer zichtbaar. Het is te hopen dat bij een restauratie deze vloer bewaard blijft. Een ondoordachte oplossing voor de reparatie van deze toren heeft onlangs plaatsgevonden. Omdat het oude metselwerk verweerd was, moest dit hersteld worden. Aldus stond vermeld in het restauratieplan. Volgens gezaghebbende instanties moet tegenwoordig een restauratie plaatsvinden met een moderne strakke bezande baksteen. Deze is hier bij de toren dan ook toegepast. In plaats van een aangepaste veldbrandovensteen heeft men jammer genoeg een moderne strakke en totaal van de kleur afwijkende baksteen gebruikt.

Op het einde van de 19e eeuw blijkt ook het nieuwe kerkhof veel te klein. Uit brieven van parochianen aan de gemeente blijkt dat de "toestand" onwaardig wordt. In 1905 schrijft een parochiaan dat het een schande is en dat overledenen op een onwaardige manier begraven moeten worden. Hij omschrijft dan de manier hoe over en tussen de bestaande graven gelopen moet worden om een graf van een dierbare overledene te kunnen bereiken. Een onhoudbare toestand

(1) Contrefort: Steunbeer: constructie ter schraging van het gewelf. Contreforten staan tegen de buitenmuren van de kerk of kerktoeren.

Als gevolg hiervan besloot de gemeenteraad in 1906 enkele stukken grond aan te kopen voor de inrichting van een nieuwe begraafplaats. Deze begraafplaats werd aangelegd op een terrein dat door ruiling verkregen werd. De toegang naar het terrein zou via het Dorpsvoetpad of Steegje (1) moeten lopen. Dit paadje lag naast het pand van de familie Leesens aan de Dorpstraat, maar moest hiertoe verbreed worden. Hiervoor moest grond aangekocht worden van de heer Magermans, wonend aan de Dorpstraat 113. Na verbreding van het pad kreeg het de naam Kerkhofweg.

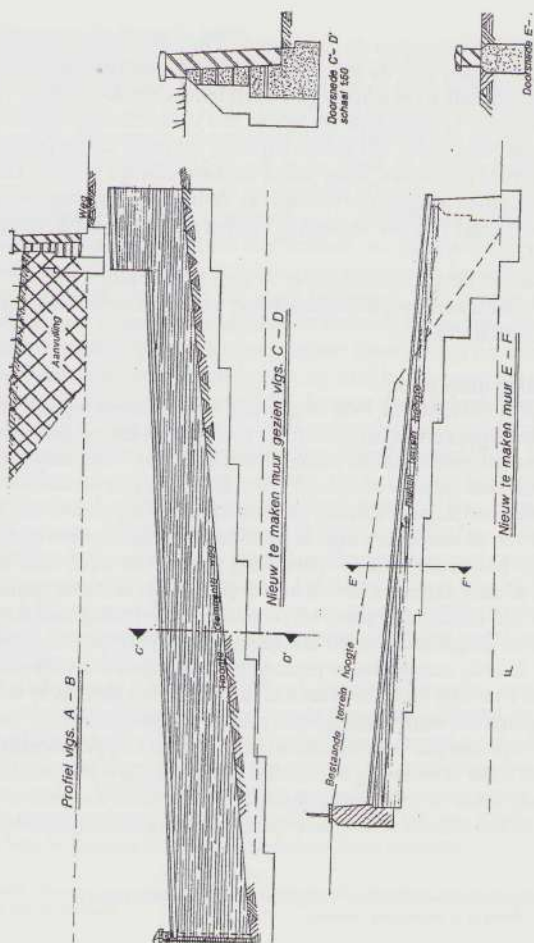
Tevens besloot het gemeentebestuur op deze begraafplaats een stuk grond te bestemmen voor overledenen met andere geloofsovertuiging dan Rooms-Katholiek.

Bestemming oude kerk.

De kerk uit 1789 bleef tot 1905 in gebruik. Na de inzegening van de nieuwe (huidige) kerk is het gebouw in gebruik geweest als patronaat, vergaderlokaal, toneelzaal en tekenschool. Sinds 1917 fungeerde een gedeelte van het gebouw als school voor bijzonder lager onderwijs. De deuropening aan de pastoriekant werd dichtgemetseld, en door aan de gangkant van de school een deur te plaatsen, ontstond hier een muurkast. In het bestek dat voor de verbouwing geschreven werd, staat vermeld dat de aanwezige grafstenen omver plat gelegd moesten worden waardoor een harde ondergrond kon ontstaan. Deze ondergrond diende opgevuld en geëgaliseerd te worden zodat hij als speelplaats te gebruiken was. In 1921 ontstonden er plannen het hele gebouw als school in te richten. Hiervoor dienden de andere gebruikers het gebouw te verlaten. Het patronaat werd overgeplaatst naar de Dorpstraat 109. (2) Omdat er tengevolge van o.a. onderwijsontwikkelingen en krappe mogelijkheden steeds meer verbouwingen en aanpassingen nodig waren, besloot het schoolbestuur in de negentig jaren van de 20e eeuw het gebouw te verlaten en een nieuwe school te bouwen in de directe nabijheid van de Burght.

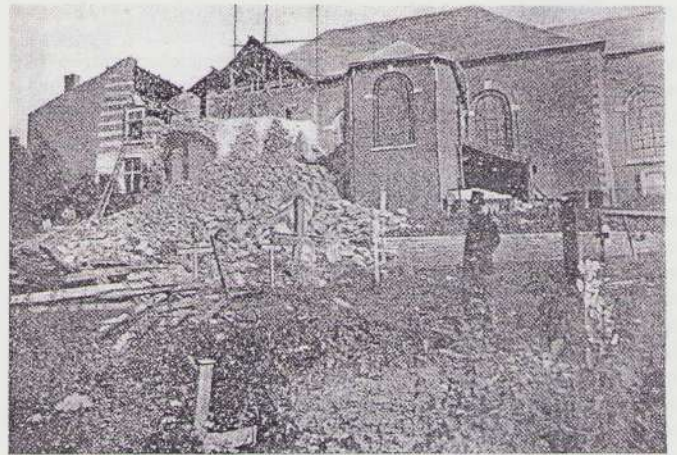
(1) Voor Dorpsvoetpad of Steegje, zie: 't Äörke nummer 1, oktober 1998, pagina 25.

(2) Zie 't Äörke nr. 6, beschrijving Patronaat.

't Äörke no. 11 – pagina 12

Sinds 5 januari 1996 doet de voormalige kerk en schoolgebouw dienst als kinderdagverblijf van de stichting MIK. Het huidige neo-Romaanse kerkgebouw kwam in 1905 gereed, naar een ontwerp van architect C. Franssen uit Roermond. Een beschrijving van dit gebouw valt echter buiten het bestek van dit artikel.

Instorting van de kerktoren als gevolg van de werkzaamheden aan de contreforten.

Links de gehavende pastorie.

In het midden de resten van de toren.

Rechts daarvan de grafkapel van de familie De Dopff, toen nog geheel intact.

De ontwikkeling van de middeleeuwse kerk van Heer.

(Bèr Eggen) (1)

Inleiding.

Deze reconstructie van de middeleeuwse kerk van Heer is gemaakt op basis van slechts zeer weinig materiaal: op een gedeelte van de toren na staat niets meer van deze kerk overeind, omdat het schip en het koor in 1788 tot aan de grond toe werden afgebroken omdat zij plaats moesten maken voor een nieuw kerkgebouw, dat de meeste inwoners van Heer kennen als de Sint Annaschool. Anno 2001 doet dit dienst als vestiging van de stichting MIK. Daarnaast zijn er nog een aantal tekeningen bewaard gebleven, waaronder als belangrijkste een plattegrond die Mathias Soiron in 1788 vlak voor de afbraak liet maken en waarop een aantal zeer waardevolle details zijn aangegeven, zoals muurdiktes en versnijdingen.

Archeologisch onderzoek heeft nooit plaatsgevonden, hoewel ten oosten en ten westen van het huidige gebouw nog voldoende mogelijkheid bestaat om belangrijke resten in de bodem aan te treffen die meer gegevens over het afgebroken gebouw zouden kunnen verschaffen.

Als in dit artikel een poging wordt gedaan om een vroegere situatie te reconstrueren, dan is daarbij uiteraard gekeken naar wat regionaal in die periode gebruikelijk was.

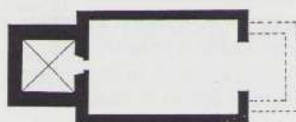
Op reconstructietekeningen (van de hand van de auteur) is geprobeerd een zo volledig mogelijk beeld van de toestand in een bepaalde periode weer te geven. De reconstructies waarover wij geen zekerheid hebben, maar die wel tot de mogelijkheden behoren zijn gestippeld of geblokt weergegeven. De bovenkant van de plattegronden vormt steeds het noorden en bij fase I is onder de toren de maat van een meter aangegeven.

(1) Dit artikel is voor de fases I, II en III gebaseerd op een nog niet gepubliceerde studie van dezelfde auteur: Inventarisatie van de pré-romaanse en romaanse bouwwerkzaamheden aan kerken die in relatie stonden met het Sint Servaaskapittel (2001). Wij hebben het aantal voetnoten zoveel mogelijk beperkt, nadere inlichtingen kunnen bij de auteur worden verkregen. Alleen van verwijzingen die daar niet voorkomen zijn hier voetnoten opgenomen.

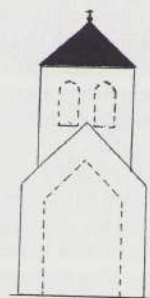
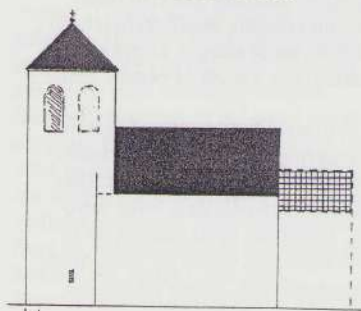
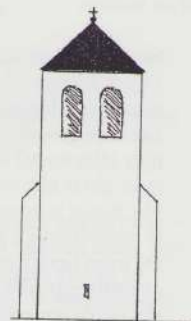
Fase I (1), eerste helft van de 12e eeuw.

De eerste fase zou het meest tot onze verbeelding moeten spreken omdat deze het enige gedeelte van de oude kerk omvat dat er nog staat namelijk de toren.

(Afbeeldingen uit fase 1:)

Hierboven: Plattegrond.
Rechts: Westaanzicht
Rechtsonder: Oostaanzicht
Hieronder: Zuidoostzicht

(1) In dit artikel zal blijken dat de kerk die in 1788 werd afgebroken waarschijnlijk niet van voor 1100 dateert. Hier staat tegenover dat een kerk met het patronaat van Sint Petrus mogelijk op een stichting tussen 800 en 1000 wijst. Dit zou er mogelijk op kunnen wijzen dat er voor de kerk, die hier wordt behandeld nog een ouder gebouw heeft gestaan. Maar deze theorie is alleen maar gebaseerd op het patronaat van Sint Petrus.

De toren en het schip vormden een geheel. Dit is te zien aan de onderste zestig centimeter van de zuidoosthoek van de toren. Daar is de aanzet naar de westmuur van het schip nog duidelijk zichtbaar. Toren en schip waren beiden opgetrokken uit hetzelfde materiaal. In deze fase werd een kerk gebouwd die minimaal uit een schip en een toren moet hebben bestaan.

- Het schip hield stand tot 1788. Het was een vierkant ruimte van 13 x 8,8 meter. De muurdikte was ongeveer 1,20 meter. De hoogte van de schipmuren zal, zoals de gemiddelde Romaanse kerk van deze grootte, ongeveer acht meter zijn geweest. In de noordelijke zijmuur zat een ingang, waarschijnlijk ook in de zuidmuur, maar dat is niet zeker.
- Het is niet te zeggen of aan dat schip toen ook al een koor zat, het is waarschijnlijk, maar niet noodzakelijk.
- De toren heeft een vierkant grondplan van 6,8 x 6,8 meter en was in eerste instantie ongeveer 17 meter hoog. Daarvan bestaan nog slechts de onderste twee a drie meter overeind. De 1,30 meter dikke muren zijn uitgevoerd in onregelmatig breuksteenverband met kleine korte blokken zandsteen, harde mergel, kiezel en specie met baksteengruis. De binnenruimte was op de begane grond overdekt met een tongewelf. Aan noord- en zuidzijde zijn de overblijfselen van schietgaten aangetroffen, aan elke zijde een exemplaar. Zij waren oorspronkelijk even breed, maar de noordelijke werd ooit vergroot. Hier uit kunnen wij waarschijnlijk concluderen dat deze toren werd gebouwd als verdedigingswerk. In tijd van nood vluchtte de bevolking de kerk binnen en verdedigde zich vanuit de toren. Waar van de eerste verdieping, zoals gebruikelijk, alleen via een ladder, vanuit het schip, bereikbaar was.

Datering van fase I.

De datering van de toren vindt plaats op basis van het vergelijken met andere exemplaren in de wijde omgeving. Daarbij is uitgegaan van de volgende elementen: zwaar muurwerk met gesloten karakter, gelijkvloers overwelfd, schietgaten geen vaste trap –in de toren– naar de eerste verdieping. Uit deze vergelijking komt naar voren dat de toren, en dus ook de kerk, zou zijn gebouwd in de twaalfde eeuw.

Fase II

In de tweede helft van de twaalfde eeuw komt de kerk binnen de invloedssfeer van het kapittel van Sint Servaas en meteen zien we dat er uitgebreide bouwwerkzaamheden plaats gaan vinden.

De toren.

Door een stabielere politieke situatie, na het beëindigen van de investituurstrijd, zal de functie van verdedigingstoren niet meer zo nodig zijn geweest. Dit resulteerde waarschijnlijk in het verfraaien van de bestaande toren met, in de westgevel twee en de zijgevels een rondboogvenster. Tevens werd mogelijk toen de toren verhoogd met een tweede geleding. Hierdoor ging het opgaande muurwerk van de toren reiken tot een hoogte van ongeveer 23 meter. Deze verhoging had aan vier zijdes steeds twee rondboogvensters.

Deze geleding was zo gebouwd dat er rond omheen een gaanderij was ontstaan. Een dergelijk model toren, uit de romaanse periode, is anno 2001 moeilijk te vinden, alleen in Bého in België, waar de omloop met een houten constructie werd omgeven, staat nog een toren met een dergelijke constructie. Maar ooit hadden rond Maastricht de torens van Berg en Wolder, die ook een relatie met het kapittel van Sint Servaas hadden, een zelfde torenvorm.

Maastricht werd dus omgeven door drie van deze verhoogde torens. De houten constructie in Bého werd benut voor het tonen van relieken. Hoewel van een houten omgang aan de torens van Maastricht niets bekend is, roept dit toch de vraag op of de kerk van Heer over eigen reliekwieën beschikte. Waarschijnlijk kan deze vraag positief beantwoord worden, aangezien in 1365 sprake is van een belasting die de banken

van Sint Servaas, per hard of gezin, hadden te offeren wanneer zij jaarlijks met hun parochiereliekwieën naar Maastricht trokken (1)

Het koor.

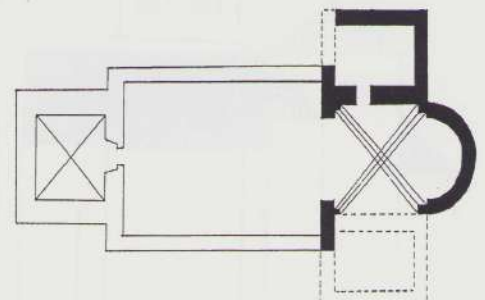
Aan de oostzijde van de kerk werd een koor gebouwd waarvan de indeling grote overeenkomst vertoonde met het in die zelfde periode nieuw gebouwde koor van de Sint Servaaskerk aan het Vrijthof. Dat zou betekenen dat de bouwheren van de Sint Servaas hun hand hebben gehad in de bouw van het koor van de kerk van Heer. Het nieuwe koor verlengde de kerk aan de oostzijde met enkele ruimtes die het gebouw, inclusief een ronde absis met een rondboograam aan de oostzijde, met 8,5 meter. De muren varieerden in dikte van 0,80 tot 1,10 meter. Het koor was 7,8 meter breed en had in de vier hoeken aanzetten van wat een kruisribgewelf geweest moet zijn. Aan beide zijden van het koor werd een ruimte gebouwd van minstens twee verdiepingen. Hoewel slechts van de noordelijke ruimte het bestaan kan worden bewezen, moet zich aan de zuidzijde een tegenhanger ervan hebben bevonden.

Anders zou het kruisgewelf van het koor onvoldoende steun hebben ondervonden en zou het spoedig in elkaar zijn gestort. Mogelijk waren deze ruimtes de aanzetten van twee torens. De muren waren er zwaar genoeg voor. Of de torens er ook werkelijk gestaan hebben is niet meer na te gaan, maar de twee verdiepingen in de noordelijke ruimte wijzen toch wel in deze richting. Daarnaast was het schema met twee kerktorens bij kleine kerken niet ongewoon. In de nabijheid treffen we eenzelfde constructie aan bij de Romaanse, Sint Petrus en Pauluskerk in het Belgische Neerijse. Bij grotere kerken, met een bouwkundige overeenkomst als bij het oostfront van de Sint Servaaskerk: de Munsterkerk te Bonn, en de Sint Castorkerk te Koblenz en de Sint Apostelenkerk te Keulen, werden ook volgens dit schema gebouwd.

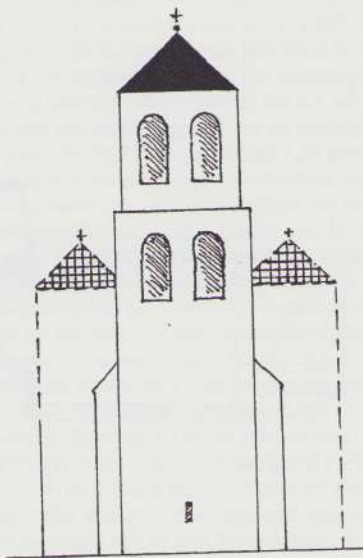
Als het bovenstaande klopt, dan lijkt het erop dat het kapittel in de twaalfde eeuw uitgebreid investeerde in het kerkgebouw van Heer en dus veel waarde hechtte aan een representatief uiterlijk van dat kerkgebouw.

(1) Boeren, P.C. Heiligdomsvaart Maastricht, blz. 167.

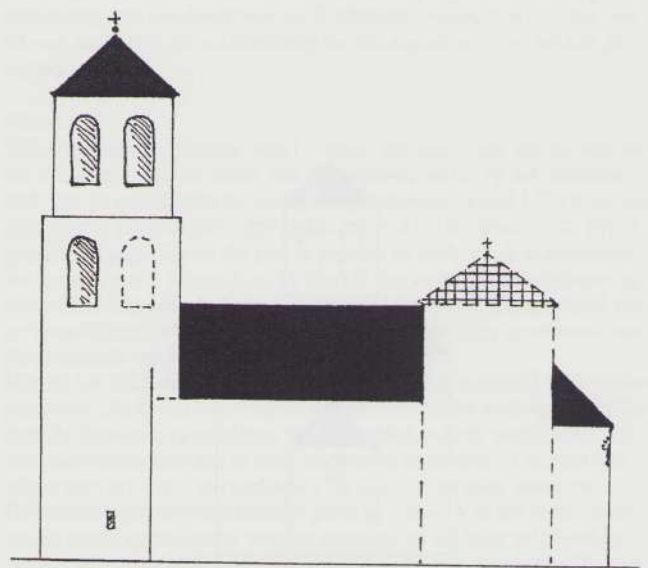
Wellicht gold dat ook voor de kerken van Wolder en Berg, ofwel met kerken die dicht rond de hoofdkerk waren gelegen.

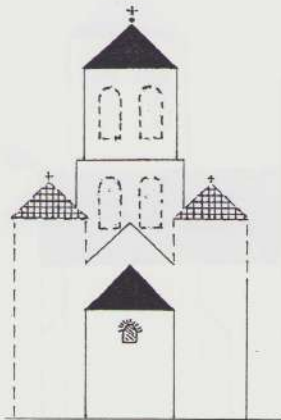
*Fase II
Plattegrond.*

*Fase II
Westaanzicht.*

*Fase II
Zuidaanzicht.*

Fase II
Oostaanzicht.

Fase III

Tijdens de Gotiek werd de helling van het dak verhoogd van 45- naar 60 graden (1). Wij beschikken niet over aanwijzingen dat een dergelijke aanpassing ook daadwerkelijk heeft plaatsgevonden, maar als het niet zo was, zou Heer een uitzondering op een algemene regel hebben gevormd.

Fase IV (2)

Wat van beide koortorens waar is, weten we niet. Maar wat we wel weten is dat ze er aan het einde van de zestiende eeuw, op het onderste stuk van de noordelijke na, niet (meer) bestonden. Rond 1578 moet een gebeurtenis plaats hebben gevonden met voor Heer desastreuze gevolgen. De "Burgh" ligt na dat jaar in puin en de kerk wordt omschreven als 'ongebouwt'. Waarschijnlijk was dit een gevolg van de belegering van Maastricht door de hertog van Parma. Op basis van een aantal losse vermeldingen in verschillende bronnen is hieronder geprobeerd om de restauratie werkzaamheden te reconstrueren. Het zal tot 1625 duren eer de kerk weer volledig in gebruik kan worden genomen. Dit kwam o.a. doordat de herbouwkosten zo hoog waren dat over de financiering jarenlang werd geruzied. Alleen werden in 1588 wat stutwerkzaamheden in hout uitgevoerd en reparaties aan het dak uitgevoerd om erger te voorkomen en niet alles te laten instorten. De vernielingen waren bijzonder groot geweest. Van het schip moesten de noord en zuidmuur worden gesloopt. In het koor zelf werd het gewelf weggebroken en de west toren verloor toen waarschijnlijk zijn spits. Daarnaast was de pastorie dusdanig vernield dat de pastoor in de kerk was gaan wonen, waarover in een verslag van de kerkvisitatie van 1613 wordt geschreven dat de kerk 'meer geelk op een rookhok dan een huis Gods. Uiteindelijk werd de herbouw in etappes uitgevoerd.

(1) Berkum, A. van, Het zaalkerkje van Oud Lemiers, in PSHAL 111 (1975), blz. 130.

(2) De gegevens over herstellingen aan de kerk in deze fase zijn, indien niet anders vermeld, afkomstig uit Van de Venne, Geschiedenis van Heer, blz. 340-342 en 369-370.

In 1600 werd het koor hersteld en het resterende gedeelte van de noordelijke annex (toren) verbouwd tot sacristie door pastoor Grueninckx. Dat hield in dat een nieuwe, 60 centimeter dikke, zuidmuur werd opgetrokken met daarin een groot venster. Omdat deze nieuwe muur niet zo solide was uitgevoerd als voorheen, heeft men het niet aangedurfd om er weer een gewelf in aan te brengen. Het koor werd nu met een platte zoldering overdekt. Ook in de oostmuur van de sacristie werd een groot raam uitgebroken.

Vervolgens lagen de werkzaamheden tot 1613 stil. In dat jaar werden de reparaties aan het schip uitgevoerd. Dat was mogelijk geworden doordat de pastoor de opdracht had gekregen een woning te gaan huren en hij de kerk dus niet meer als woning hoefde te gebruiken. Van het schip werd aan de noordzijde de gehele muur vervangen, terwijl aan de zuidkant een collonade van drie bogen op vierkante zuilen werd opgetrokken waarachter een zijbeuk verrees, alles met muren met een dikte van 60 centimeter. In deze zijbeuk werd aan de oostzijde een Onze Lieve Vrouwe altaar opgericht en aan de tegenovergestelde kant een doopkapel afgeschermd. In de muren van de zijbeuk werden een aantal ramen aangebracht. In de zuidmuur drie en in de westmuur een. De verbouwingen rond het schip waren in 1617 afgerond, hetgeen we kunnen afleiden uit het gegeven dat in dat jaar een sleutel voor het slot van de toegang tot de doopkapel werd besteld.

Van 1615 tot 1616 wordt gebouwd aan een nieuwe pastorie. Hiermee wordt het zuidwestelijk gedeelte bedoeld dat tot op heden herkenbaar is aan zijn speklagen.

In de jaren 1623/24 werd het dak van de kerk gerepareerd terwijl in de westmuur van de toren een ingang werd aangebracht ter vervanging van de, inmiddels niet meer opnieuw aangebrachte, ingang in de noordelijke schipmuur.

In 1624 werd de kerk van binnen en van buiten gewit en in 1625 werden de ramen hersteld. In 1628 vond de afronding van de dakreparatie plaats. Als kroon op de herbouw werd tussen 1623 en 1632 een, uivormige, torenspits gebouwd door Jurgen Herts, stadstimmerman van Maastricht (1).

(1) Eggen, Ber en Ellen Stevens, De spits van de oude kerktoren van Heer, in 't Aörke 9, blz

Fase V

Tussen 1671 en 1731 werd de twaalfde eeuwse, bovenste, torengedeeft afgebroken en werd de toren weer teruggebracht tot zijn oorspronkelijke hoogte van 17 meter, afgewerkt met een tentdak.

Fase VI

In 1705 werd door de inwoners van Heer, op het voogdgeding van 22 januari, besloten het portaal onder de toren te vervangen door een portiek tegen de zuidelijke wand van de zijbeuk (1). De ingang onder de toren werd met bekapte vuursteen dicht gezet, hetgeen nog in het overgebleven toren restant te zien is.

(1) Eggen, Ber en Ellen Stevens,.

Aantekeningen van Pastoor Rutten. (deel 11 -slot-)

(1672) Veertigengebed te Heer.

“Den 5 January is in Heer begost het gebed van 40 uren, ende heeft 4 dagen geduert. Ende de geheel gemeente is loffelyck coemen bidden, succesivelyck familie nae familie, gelyck oock geschiet is den 17en Mei 1669.”

Brand in het Bonnefantenklooster te Maastricht.

“Item den 5den January op den H. Drij Koningen avont is het clooster van de Bonnefantent te Maastricht tusschen 9 ende 10 uren des avonts in brandt geweest. Ende het nieuw gebouws is affgebrandt, ende veel sybt er gequetscht door het omslaan van een schouwe: eenighe geestelycke ende wereldlycke liedens. Item den 20 January is in 'tselve clooster den tooren ontstoken met vier (=vuur). Het eerste vier seyt men door backers coolen onbehoudeijck daerin gheleydt, gecoemen te sijn. Parva saepe scintilla contempna (etc.). (= Een kleine vonk, waer men niet op let, doet dikwijls een grote brand ontstaan).

"Copie van een placacet geaffigeert in Heer den 17 January 1672."

"Alsoe de Hoogmogende Heeren Staeten Generaal der Vereenichde Nederlanden beliefft hebben bij haere brieven in dato den 26 December lestleden uyt te schrijven een danck-, vast- ende biddach, te houden op Woensdach den 20 January deses jaers 1672, ende daerbij gewilt, dat dese door den onderschreven soude worden geplubliceerd in de dorpen gehoorende onder 't capittel van St. Servaes binnen Maestricht ende voorts in d'andere dorpen van redemptie ⁽¹⁾, soo ist dat op den voet ende ingevolge van 't selve aenschrijven van wegen ende in den naem (van de) hoocht gedachte Haar mogendheden mist desen den pastoor, capellaen ende andere van de kercke, den officier, schepenen, secretaris ende anderen van den gerecht, mitsgaders de dorpsmeesters ende alle ingesetenen t'samen ende een yder int besonder, daar desen wordt gepubliceert ende geaffigeert, gelast ende aanbevolen wordt den voornoemden danck-, vast- ende bededach te houden ende te celebreeen om Godt den Heere te dancken over de continuatie van vrede ende de voor dese zegeningen ende weldaden, daarmede het Syne Goddelycke Majesteyt den staat van den lande int bijsonder heeft begenadicht, ende voortse te bidden voor de continuatie in het toecomende ende breder als in brieven, doende bij uyt autoriteit voorschreven tot syen ende ophouden en verbieden wel strictelyck op pene van vijffhich goude realen, dat niemand dien dagh eenich werck, recreatie, neringe offt hanteringhe ondememe, oock dat gheene herbergiers en tappen, opdat soo een goede ende heylsamen voornemen door de voornoemde onbehoorlijckheden ende wulpsheden niet verhindert en worden, ende opdat niemand hiervan ignorantie en pretende is deze geaffigeert aen den 9en January 1672.

Ter ordonmantie
(was get.) Mart. de Quade."

(1) De redemptie-dorpen waren: Mopertingen, Rutten of Russon, Nederheim, Paif of Pain, Hopertingen, Veulen of Fouligne, Hermal en Fallais. Zij werden aldus genoemd omdat zij aan de Staten, in plaats van de gewone belasting jaarlijks een vaste som tot afkoping daarvan gaven.

Een knecht vermoordt zijn meester.

"Den 28en January is een van genezijde ⁽¹⁾, een meester mit een caare vruchten naer den merck coemen. Den knecht vaan desen weetende, dat den meester eenich geldt, ontrent de 100 gulden, by sich hadde, sloigh syn meester mit een hout den kop in, ende vaert met de carre naer Tricht ende vercoopt die ende neemt dienst. Daerentusschen coemen de clachten (en hy) wordt gevangen. Ecce facinus pro tantilla pecunia ! ⁽²⁾ Den elffden Februarii is voorschreven knecht gejusticieert. Hem is een hant affgekapt, ende met eenen stock in den neck geslagen, ende met een bijle d' hals afgehouden, ende op een raedt gestelt buyten de Brusselsche Port. Ecce poena condigna ! ⁽³⁾

De Staten verbieden het dienst nemen bij vreemde vorsten.

"Den 1en April is alhier tot Heer op de kercke opgeslagen door de Staeten van Holland een placacet, waarby ernstich verboden wordt op lyfstraff ende eeuwich bannissement, dat niemandt sal mogen dienen uyt haer resorte vrembde potentaten." ⁽⁴⁾

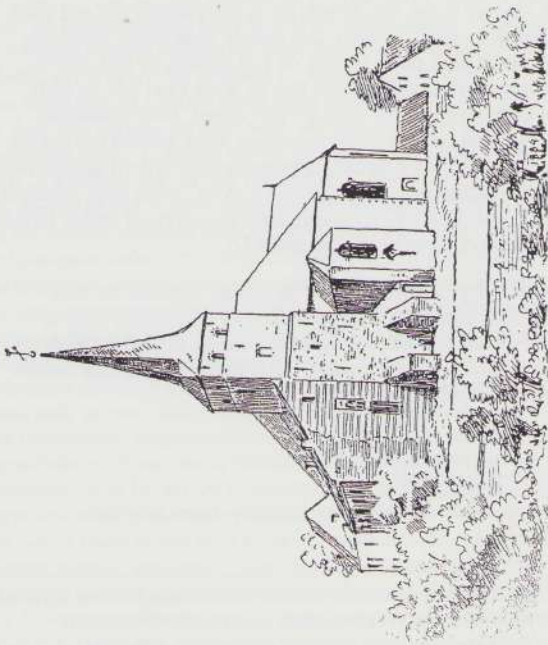
(1) Van de overzijde van de Maas.

(2) Wat een misdrijf voor zo weinig geld !

(3) Zie daar de verdiende straf !

(4) Dit is de laatste aantekening in het registertje. Dan volgt een lijst met vormelingen.

Met deel 11 is een einde gekomen aan de aantekeningen van Egidius Rutten, die pastoor te Heer (en Cadier) was van 1660 tot 1676. Zoals reeds bij het voorwoord in deel 1 is vermeld, zijn deze aantekeningen eerder geplubliceerd in de "Maasgouw" in 1922. De originele aantekeningen, opgetekend in een klein registertje, werden in het kerkelijk archief ontdekt door pastoor Heijnen, die deze daarna ter beschikking stelde aan archivaris Dr. W. Goossens.

Op de hierboven afgebeelde pentekening van de toenmalige kerk van Heer is rechtsonder duidelijk het jaartal 1884 zichtbaar. Wie de pentekening gemaakt heeft is niet bekend. Deze tekening is gemaakt vanuit een iets ander perspectief dan de foto van de instorting van de toren in 1890. Zie pagina 13.